

Олена Олексіївна Сліпець,
старший науковий співробітник Полтавського відділення
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України,
м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0454-2707>,
e-mail: olenaslipec2020@gmail.com

**Щодо методичних підходів
до експертного дослідження психічних страждань**
Olena Slipets

**Concerning Methodical Approaches
to Expert Research of Mental Suffering**

Анотація. Розглянуто підходи до проведення експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. Показано доцільність застосування методичного підходу до побудови експертного психологічного дослідження, яке ґрунтується на аналізі юридичного значення предметного виду судово-психологічної експертизи, формування експертних понять, визначення психологічних ознак юридичних критеріїв.

Ключові слова: відшкодування моральної шкоди, експертне психологічне дослідження, моральні страждання, юридичне значення.

Abstract. Approaches to conducting forensic examination in cases involving claims on compensation for moral damage are outlined. The expediency of applying the methodical approach to implementation of expert psychological research that is based on the analysis of the legal value of the subject matter of forensic psychological examination, the formation of expert concepts, determination of psychological signs of legal criteria is demonstrated.

Keywords: compensation for moral damage, expert psychological research, moral suffering, legal value.

В Україні право на відшкодування моральної шкоди передбачено Основним Законом, цивільним законодавством і низкою спеціальних законів, а інститут відшкодування немайнових утрат розглядають як розвиток правничої традиції, започаткованої в Давньому Римі, практики компенсаційних виплат, що існувала ще в Київській Русі. Наразі компенсація моральної шкоди є інструментом, спрямованим на відновлення справедливості, благополуччя особи, права якої порушено [1–3].

Згідно з чинним законодавством України особа, яка претендує на відшкодування її моральної шкоди, має довести наявність такої й обґрунтувати суму, яку вважає відповідною своїм утратам [4]. Зазначене часто спричиняє проблеми позивачеві, для якого факт своїх втрат є очевидним, а необхідність доведення їх існування стає додатковим джерелом психічного напруження.

З'ясування факту завдання особі моральної шкоди і визначення суми її грошової компенсації є складним завданням, адже необхідно встановити наявність ідеального явища (моральної, нематеріальної, психічної шкоди), що само по собі є проблематичним, а також визначити відповідність між ним і матеріальним явищем (сумою відшкодування).

У світі існують різні підходи до розв'язання завдання із компенсування нематеріальних втрат. У країнах ЄС, Великій Британії, США рішення про відшкодування моральної шкоди залежить від виду порушеного права, характеру зв'язку неправопорушення поведінки й пережитих негативних переживань, інтенсивності останніх, специфіки порушення якості життя потерпілого, прогнозованого впливу протиправної події на майбутнє позивача, наявності його необережної поведінки, виду вини особи, яка завдала шкоди [3, 5–7].

Нормативні акти, які регулюють питання відшкодування моральної шкоди в Україні, містять перелік явищ, у яких вона полягає, та критерії для визначення розміру її компенсації. Згідно із Цивільним кодексом України, моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, пов'язаних із ушкодженням здоров'я, душевних стражданнях, яких особа зазнала через протиправну поведінку щодо неї чи її близьких, знищення чи пошкодження майна, приниження честі, гідності, репутації [2]. Вирішуючи питання відшкодування моральної шкоди, суд повинен зважати на характер правопорушення, глибину фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого чи позбавлення можливості їх реалізувати, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди (якщо вина є підставою для відшкодування), стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих відносинах, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час і зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану [4]. Оцінити наявність чи відсутність душевних страждань, їх глибину, зміну здібностей потерпілого та його відносин тощо — означає оцінити психічну сферу. Для визначення юридичних критеріїв, які стосуються сфери психічного, суд може призначити психологічну експертизу. Науковці шукають підходи для розв'язання завдань, які постають у цьому разі перед експертом-психологом.

Дослідники, які застосовують підхід В. П. Паліюка, наполягають на тому, що вихідним пунктом для визначення матеріально-еквівалента відшкодування моральної шкоди має бути сума, визначена потерпілим [8], і зосереджуються на критеріях, які впливають на суму відшкодування. На його думку, для набуття права на відшкодування моральної шкоди необхідно встановити правові підстави, визначені постановою Пленуму ВСУ. Автор пропонує запровадити загальні та спеціальні критерії для оцінювання глибини моральних (психічних) і фізичних страждань та втрат немайнового характеру. Загальними критеріями науковець вважає форму і ступінь вини того, хто завдав шкоди, суть позовних вимог або стійкість страждань. Спеціальні критерії пропонує застосовувати для визначення розміру відшкодування моральної шкоди щодо окремих видів порушених прав [6]. У такий спосіб В. П. Паліюк розкрив суть юридичних критеріїв, важливих для визначення суми відшкодування моральної шкоди. Водночас його праця не містить дослідження щодо встановлення психологічних фактів, що можуть бути підставами для встановлення згаданих юридичних критеріїв, алгоритму обчислення.

Л. В. Стрельнікова зосереджена на алгоритмі обрахунку суми відшкодування моральної шкоди та пропонує спиратися на результати експериментально-психологічних (тестових) методів, спрямованих на оцінювання негативних змін у психічному стані особи. Результатам тестів надають числового значення, запроваджують коефіцієнти, які враховують утрати особи за різних видів порушених прав (тривалість періоду непрацездатності, інтенсивність зазнаного болю тощо). Додатково враховують суми податків, які потерпілий сплатить за умови отримання відшкодування. Розмір компенсації обчислюють у мінімальних прожиткових мінімумах для певної категорії громадян [9]. Автори Методики визначення глибини моральних страждань та фінансового еквіваленту компенсації завданої шкоди індивіду та групі пропонують соціологічний підхід, за якого слід обчислювати середній розмір відшкодування для члена групи. За такого підходу індивідуальність потерпілого, контекст його життєвої ситуації, індивідуальний зміст страждань лишається «за дужками» [10].

Ми вважаємо основними проблемними моментами згаданих підходів (зважаючи на методичні засади судово-психологічної

експертизи) відсутність урахування предмета й завдань судово-психологічної експертизи та термінологічної точності, розв'язання питань, які не належать до сфери компетенції судово-психологічної експертизи, і зосередження на завданні обчислення суми відшкодування, яке є похідним щодо основного завдання психологічного дослідження.

На нашу думку, запобігти згаданим проблемам можна, якщо дотримуватися методології побудови методики судово-психологічної експертизи, за якої (зважаючи на юридичне значення предметного виду судово-психологічної експертизи, далі — *СПЕ*) виокремлюють психологічні ознаки правових норм, формулюють експертні психологічні поняття, визначають критерії психологічних фактів, які можуть бути підставою для встановлення юридичних фактів [11]. Такий підхід застосовано в Методиці психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди, внесеної до Реєстру методик проведення судових експертиз (реєстровий код 14.1.75, далі — *Методика*) [12].

Юридичним значенням СПЕ у справах з питань моральної шкоди є встановлення наявності чи відсутності в підекспертної особи (далі — *підекспертний*) моральних страждань, їх змісту та причинового зв'язку із діями того, хто спричинив шкоду, ступеня впливу (суттєвості) моральних страждань на діяльність підекспертного. Тоді основними завданнями експертизи є встановлення наявності чи відсутності: психотравмувального впливу юридично значущої ситуації на підекспертного; наявності психічних страждань, їх характеру, інтенсивності, тривалості впливу на основні сфери життєдіяльності; причиново-наслідкового зв'язку між впливом ситуації та характером моральних страждань підекспертного, а також визначення орієнтовного розміру відшкодування моральної шкоди. Критеріями експертного оцінювання впливу психотравмувальної ситуації на підекспертного є: сформований у нього до настання подій рівень психічних можливостей, система відношень і адаптації; об'єктивна характеристика ситуації й особливості реагування підекспертного в її межах; вплив ситуації на когнітивну, емоційно-вольову сферу підекспертного, структуру його індивідуальності, сферу здоров'я (за висновками медиків); вплив ситуації на систему відносин

особистості, структуру діяльності та соціальне функціонування. За наявності впродовж тривалого часу негативних змін у сфері переживань, структурі індивідуальності й діяльності підекспертного, фахівці констатують наявність у нього суттєвих моральних (психічних) страждань (у цьому разі можна розрахувати орієнтовний розмір відшкодування з урахуванням виду порушеного права, ступеня ініціативності підекспертного й того, хто завдав шкоди, у юридично значущій ситуації, специфіки та тривалості змін у сфері індивідуальності підекспертного і змін у його соціальному функціонуванні).

Отже, під час дослідження враховують індивідуальні особливості підекспертного й реалізують «якісний підхід», на необхідності якого наголошують дослідники [8–10].

Практика застосування описаної Методики підказує аспекти, у яких її можна вдосконалити, наприклад: розширення таблиці презюмованої шкоди, запровадження нових коефіцієнтів у формулу обрахунку тощо. Водночас застосування цієї Методики дає змогу встановлювати психологічні підстави для констатування судом факту завдання особі моральних страждань і визначати орієнтовний розмір відшкодування немайнових утрат, проводити судово-психологічні дослідження із дотриманням принципів судової експертизи.

Перелік джерел посилання

1. Конституція України : прийнята Законом України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.02.2022).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.02.2022).
3. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 210 с.
4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму ВС України від 31.03.1995 р. № 4 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 18.02.2022).

5. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. 3-е изд., испр. и доп. Москва, 2004. 320 с.
6. Палиук В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : монография. 2-е изд., испр. и доп. Киев, 2000. 272 с.
7. Шигапова Е. Відшкодування моральної шкоди в Україні з урахуванням європейського досвіду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 83–87.
8. Журавльова М. О. Обґрунтованість використання презюмованої моральної шкоди експертами-психологами. *Слово національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 170–177. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2020_3_32/zhuravliova.pdf (дата звернення 18.02.2022).
9. Стрельнікова Л. В. Методика судово-психологічної експертизи / психологічного дослідження визначення наявності моральної немайнової шкоди, розміру відшкодування / компенсації за моральну шкоду, її наслідки : метод. посіб. Київ, 2021. 180 с.
10. Вакуленко О. Л., Мельник М. Т., Проскурня А. С. Методика визначення глибини моральних страждань та фінансового еквіваленту компенсації завданої шкоди індивіду та групі. Київ, 2019. 63 с.
11. Сафуанов Ф. С. Как построить предметный вид судебно-психологической экспертизы. *Психология и право*. 2017. № 1. С. 220–239. DOI: 10.17759/psylaw.207070118 (дата звернення: 10.02.2022).
12. Савкіна Т. В., Єгорова Т. М., Сліпець О. О. та ін. Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Харків, 2017. 61 с. // Реєстр методик проведення судових експертиз Мініюсту України (реєстр. код 14.1.75 від 18.01.2019 р.) [Електронний ресурс]. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search/4> (дата звернення: 18.02.2022).